

УДК 378.041(091)

НАУКОВА КАТЕГОРІЯ «ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК»: АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Белікова Ю.А., здобувач

Донецький національний університет,

викладач вищої категорії Донецького індустріально-педагогічного технікуму

Стаття присвячена основним аспектам аналізу наукової категорії «професійний саморозвиток». Розглянуті основні наукові підходи, особлива увага привернута до цілісного підходу, який, на думку автора, розкриває сутнісні характеристики професійного саморозвитку майбутнього фахівця.

Ключові слова: професійний саморозвиток, наукова категорія, особистість, синергетичний підхід, цілісний підхід, акмеологічний підхід, суб'єктний підхід, самореалізація.

БЕЛИКОВА Ю.А. НАУЧНАЯ КАТЕГОРИЯ «ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОРАЗВИТИЕ»: АСПЕКТЫ АНАЛИЗА В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ / Донецкий национальный университет, Украина.

Статья посвящена основным аспектам анализа научной категории «профессиональное саморазвитие». Рассмотрены основные научные подходы, особое внимание привлечено к целостному подходу, который, по мнению автора, максимально раскрывает существенные характеристики профессионального саморазвития будущего специалиста.

Ключевые слова: профессиональное саморазвитие, научная категория, личность, синергетический подход, целостный подход, акмеологический подход, субъективный подход, самореализация.

BELIKOVA J.A. SCIENTIFIC CATEGORY "PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT": ASPECTS OF THE ANALYSIS IN A HISTORICAL RETROSPECTIVE / Donetsk National University, Ukraine.

The article focuses on the main aspects of the analysis of the scientific category of "professional self-development." The main research approaches, particular attention is drawn to a holistic approach, which, in the opinion of the author, reveals the most essential characteristics of professional self-development of the future specialist.

Keywords: professional self-development, scientific kategoriya, personality, synergistic campaign, holistic campaign, a campaign acmeological, subjective hike, self-realization.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Економічні, соціальні та інші умови сучасного суспільного життя висувують проблему професійного саморозвитку як актуальну, оскільки він є невід'ємною складовою системи особистісного саморозвитку людини, її професійної компетентності. Людина сучасного суспільства, за вимогами ринку праці та посадових обов'язків, повинна займатися самоосвітою та самовихованням протягом життя. Необхідність підготувати фахівця, здатного до рефлексії, до професійного саморозвитку – важливе завдання освіти. Професійний саморозвиток є системною категорією. Парадигма його розгляду складна, тому що її зміст охоплює різні сфери науки та філософії буття людини. Наукою розроблені загальні теоретичні основи забезпечення його розвитку в майбутніх спеціалістів протягом їх професійної підготовки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У науці існує ґрунтовна теоретична база для задоволення зазначених потреб практики і соціального запиту на фахівця. Йдеться, насамперед, про розробку українськими психологами і педагогами (Г. Бал, І. Бех, О. Савченко, В. Рибалка, О. Пехота, М. Чобітько та ін.) теорії особистісно орієнтованого навчання і виховання. Слід підкреслити визначення науковцями поняття «саморозвиток» у міждисциплінарному контексті (А. Дістервег, М. Бердяєв, В. Соловйов, С. Франк, С. Керкегор, Е. Фром, М. Хайдеггер, К. Ясперс, К. Роджерс, В. Франкл, О. Ухтомський, Е. Еріксон, А. Маслоу, В. Слободчиков, К. Абульханова-Славська, М. Мамардашвілі та ін.). Треба вказати і на існування оригінальних концепцій саморозвитку особистості (В. Андреев, К. Вазіна, О. Газман, Л. Куликова, А. Меренков, Г. Селевко та ін.). Багато досліджень присвячено професійно-педагогічному саморозвитку, самовихованню (О. Кучерявий, М. Чобітько,

Т. Шестакова, О. Бабошина, Є. Бондаревська, С. Кульневич, Г. Звенигородська, Л. Зязюн, О. Біла, Н. Кічук, М. Костенко, Н. Лосева, Г. Селевко, М. Солдатенко, Н. Сидорчук, О. Слободян, О. Хімченко та ін.).

Виокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. У сучасній педагогічній науці категорія «професійний саморозвиток» є однією з ключових. Різні її аспекти були розглянуті вченими як наукова проблема, але цілісного уявлення про професійний саморозвиток особистості не представлено. На нашу думку, осмислювати його можна тільки за допомогою цілісного підходу, оскільки це є системна характеристика особистості. Цілісний аналіз дозволяє розглянути цю системну властивість людини з позиції внутрішньої єдності, взаємозв'язку усіх теоретичних аспектів і об'єктів реалізації професійного саморозвитку як єдиного цілого. Проблематичність цілісного аналізу категорії «професійний саморозвиток» полягає в тому, що його складові інтерпретовані в науці як автономні та незалежні, а також зміст цієї категорії реалізується тільки через деякі її системні компоненти. Ціле ж більше, ніж його складові.

Формулювання цілей статті. Основні цілі статті: виробити цілісне уявлення про професійний саморозвиток як системну властивість особистості; розглянути поліфункціональність та складність типологічних якостей категорії «професійний саморозвиток», розкрити в історичній ретроспективі погляд науковців на його інтерпретацію.

Виклад основного матеріалу. Професійний саморозвиток має багато визначень, залежно від підходу, з позиції якого він розглядається. Деякі погляди мають суперечливий характер. На нашу думку, це обумовлено акцентуацією науковців на деяких його складових. Наприклад, з точки зору компетентісного підходу, - це діяльність, спрямована на вдосконалення своєї особистості відповідно до професійних вимог, а деякими вченими ця діяльність характеризується як творчий, непередбачуваний процес. Педагогічною наукою розроблені загальні теоретичні основи забезпечення професійного саморозвитку майбутніх фахівців у процесі їх професійної підготовки. З метою розкриття сутності цього поняття, спочатку необхідно дослідити філософський, психологічний і педагогічний підходи до його аналізу. Представники різних наук про людину (філософія, психологія, педагогіка) пропонують свою думку про вплив цих чинників на процес розвитку. Філософами 20-х рр. ХХ ст. особистість представлена як активний суб'єкт, що пізнає себе і навколишній світ, і здатний як до самотворення, так і до творення навколишнього світу (М. Бахтін, Н. Бердяєв, Н.Вентцель, В. Вернадський, Л. Гумільов, М.Мамардашвілі, М. Моїсєєв, В.Розанов, В. Соловйов, П. Сорокін та ін). При цьому, у психології і педагогіці тривалий час панував преформізм, згідно з яким, розвиток усвідомлювався як просте зростання, визрівання, зумовленість стадій. Поступово до розвитку почали підходити як до незворотного процесу кількісних і якісних змін психічних властивостей, процесів і станів, що розгортаються в часі і виявляються в закономірних перетвореннях. Це, у свою чергу, викликало становлення різноманітних зарубіжних концепцій професійного розвитку особистості, найбільш популярними з яких були ті, які розроблено за такими напрямками: *диференційовано-діагностичний* (Г.Боген, Г.Мюнстенберг, Ф.Парсонс та ін.), згідно з яким, професіоналізм і професійний розвиток особистості зумовлені мірою відповідності її індивідуальних якостей вимогам певної професії; *психодинамічний* (Е.Бордін, Є.Роу), *психоаналітичний* (У.Мозер, З.Фрейд), *гуманістичний* (А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс), відповідно до яких, професіонала розглядають як цілісну й унікальну особистість, а суть професійного розвитку полягає в його прагненні реалізувати в процесі життєдіяльності свій вроджений потенціал; *типологічний* (Д. Холланд), що обмежує процес професійного розвитку такими факторами, як тип особистості і кваліфікаційний рівень конкретної професійної сфери; *структурно-діахронічний* (Дж. Левінджер), який трактує педагогічний професіоналізм як процес і

результат безперервного розвитку особистості педагога, рух з нижніх до кінцевих стадій Еґо, що характеризуються креативністю і гнучкістю поведінки, багатим репертуаром соціальних ролей, більшою толерантністю до стресогенних факторів; *теорія рішень* (О'Хара, Г. Рис, Д. Тидеман, Х. Томе та ін.), згідно з якою, вибір професії і професійний розвиток є системою орієнтацій, а його внутрішнім змістом виступає структура процесів рішення і контекст, на підставі якого відбувається прогнозування і здійснення рішень; *теорія розвитку*, зокрема стадіальної моделі Є. Гінцберга і Д. Сьюпера, які вбачають суть професійного розвитку особистості педагога в пробудженні та реалізації Я-концепції; *персонологічний* (Е. Еріксон), що фіксує увагу переважно на внутрішніх чинниках, виокремлюючи не одну, а дві лінії професійного розвитку особистості – позитивну і негативну, тобто, як шляхи набуття нової форми ідентичності або шляхи її втрати, що визначає спрямованість саморозвитку особистості. У сучасній педагогіці особлива увага приділяється *теорії особистісно орієнтованого навчання і виховання* (Г. Балл, І. Бех, В. Рибалко, М. Чобітько, О. Савченко, О. Пехота та ін.), у межах якої формується потенціал професійного саморозвитку майбутнього фахівця. Про визначення науковцями поняття «саморозвиток» у міждисциплінарному контексті йдеться в наукових поглядах А. Дістервега, М. Бердяєва, В. Соловйова, С. Франка, С. Керкегора, Е. Фрома, М. Хайдеггера, К. Ясперса, К. Роджерса, В. Франкла, О. Ухтомського, Е. Еріксона, А. Маслоу, В. Слободчикова, К. Абульханової - Славської, М. Мамардашвілі та ін. Слід вказати на існування оригінальних концепцій саморозвитку особистості (В. Андреев, К. Вазіна, О. Газман, Л. Куликова, А. Меренков, Г. Селевко та ін.). Багато досліджень присвячено професійно-педагогічному саморозвитку (М. Чобітько, Т. Шестакова, О. Бабошина, Є. Бондаревська, С. Кульневич, Г. Звенигородська, О. Біла, Н. Кічук, М. Костенко, Н. Лосева, Г. Селевко, О. Кучерявий, Н. Сидорчук, О. Слободян, О. Хімченко та ін.).

Питання саморозвитку працівника освіти розглядається в контексті оновлення цілей і змісту підготовки майбутніх викладачів вищої школи, переорієнтації форм і методів її організації на засадах нової - гуманістичної парадигми (В. Андрющенко, І. Бех, А. Богуш, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кравець, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.), а також принципову перебудову психологічної структури педагогічної діяльності самих викладачів сучасної вищої школи, найвищий рівень реалізації якої в умовах сьогодення науковцями вбачається в їхній спроможності безперервно формувати, поповнювати, зберігати й інтенсифікувати власний потенціал професійного саморозвитку та здатності до активної передачі студентам цієї здібності (О. Анісімов, Н. Кузьміна, В. Маралов, М. Нечаєв, О. Пехота, В. І. Слободчиков, Р. І. Хмелюк та ін.).

У психолого-педагогічній науці існує широке коло робіт, у яких осмислюються різні підходи до розуміння саморозвитку особистості: він приймається за самовиховання, самобудову (А. Арет, А. Кочетов, А. Н. Лутошкін, Л. Рувінський), або ж зливається з еволюційним процесом становлення людини, спільним з іншими живими організмами (П. Каптерев); усвідомлюється як активність, у результаті реалізації потреб особистості в розвитку, які виникають під впливом внутрішніх протиріч (І. Харламов). Б. Вульфів і В. Іванов бачать у саморозвитку, насамперед, власну активність людини у зміні себе, у розкритті та збагаченні своїх духовних потреб, творчості, всього особистісного потенціалу, у реалізації віри в можливість самовиховання в процесі природного фізіологічного, фізичного, психічного і соціального розвитку. У цьому випадку автори підкреслюють прагнення і потребу особистості в розвитку і збереженні своєї індивідуальності. Іншими словами, у розкритті педагогічного аспекту поняття «саморозвиток» підкреслюється суб'єктивність особистості, розвиток людиною власної «самості», здатність її до самобудови, можливість створити свій образ у загальному образі світу, самоактуалізуватися, самовдосконалюватися і самостверджуватися в процесі самореалізації в діяльності й спілкуванні.

Іншої точки зору дотримується Б. М. Мастеров, підкреслюючи, що «саморозвиток - є творчість, звернена на власну особистість» [5]. У роботі «Педагогіка розвитку творчої особистості» Г. І. Железовська і А. В. Єлісеєва дають таке визначення саморозвитку: «Саморозвиток - процес активної, послідовної, прогресивної і загалом незворотньої якісної зміни психологічного статусу особистості. Саморозвиток - це потреба у самовдосконаленні, самовихованні, в побудові себе як особистості» [1, с. 41]. На думку В. Сластьоніна, «професійний розвиток припускає інтеграцію таких цінностей, як особистість і діяльність» [6, с. 19]. Але процес інтеграції може бути безпосередньо здійснений тільки самим фахівцем, отже, є сенс говорити про професійний саморозвиток як умову розвитку професіоналізму загалом. Сутність поняття «професійний саморозвиток» російські дослідники визначили з позицій *синергетичного, суб'єктного й акмеологічного* підходів. Так, з позицій педагогічної синергетики (Є. Князева, С. Кульневич, С. Курдюмов, М. Опенков, С. Шевельова та ін.), саморозвиток педагога розглядається як внутрішня здатність щодо вирощування в собі, надбудовування із себе нових якостей, які необхідні для його виживання й ефективного функціонування в кардинально нових чи змінених умовах соціально-економічного середовища. Науковці, які розробляють засади суб'єктного підходу (Т. Березіна, І. Бех, В. Маралов, Є. Ісаєв, В.Слободчиков, О. Тихомиров та ін.), розуміють саморозвиток, по-перше, як фундаментальну здібність педагога ставати і бути дійсно суб'єктом свого життя, обертати власну життєдіяльність у предмет практичного перетворення. По-друге, - одну з найскладніших форм роботи внутрішнього світу педагога, зокрема, і з його перетворення, поряд з обробкою досвіду, виробленням власних позицій і переконань, постановкою життєвих цілей, пошуком шляхів самовизначення у процесі її просування своїм життєвим шляхом, у межах якого особистість виявляє і будує себе, усвідомлює сенс свого існування.

Професійний саморозвиток педагога, згідно з позицією вчених, які розробляють теорію педагогічної акмеології (Б.Ананьєв, І.Багаєва, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, А. Реан), - це процес формування особистості, орієнтованої на найвищі професійні досягнення.

У процесі аналізу різних підходів до визначення змісту категорії «професійний саморозвиток» та умов щодо його здійснення, треба відмітити основні напрями розгляду: філософський, психологічний, педагогічний, соціально-економічний, компетентісний, креативний. На нашу думку, кожен з цих підходів має своє важливе значення, в реалізації професійного становлення людини вони пов'язані між собою як частини цілого. Тому треба говорити про *цілісний підхід*, який поєднує та дозволяє побачити системну організацію та системну реалізацію складових «професійного саморозвитку».

Ми визначаємо філософську, психологічну, соціально-економічну, компетентісну, креативну складові професійного саморозвитку. Кожна складова має власні об'єкти реалізації у житті людини-фахівця:

- *філософська складова*: об'єкти реалізації - мораль, світогляд, пізнання себе і світу;
- *психологічна складова*: об'єкти реалізації - самооцінка, особистісне зростання, самоствердження, особистісна рефлексія, потреби;
- *соціально-економічна складова*: об'єкти реалізації - якість та рівень життя, взаємодія з суспільством, виконання своєї «місії», потреба впливати на думку та дії інших людей;
- *компетентісна складова*: об'єкти реалізації - запити і тенденції ринку праці, відповідність професійним компетенціям, посадові вимоги;
- *креативна складова*: об'єкти реалізації - власна творчість, імпровізація, пошук, гра.

Якщо з позиції цілісного підходу подивитись на ці складові, то ми стверджуємо про їх важливість, самоорганізацію, відносну автономність, але вони взаємозалежні, збалансовані, існують як частини цілого. Для реалізації складових професійного

саморозвитку потрібні умови, за якими він може здійснюватися, бо вони є його фундаментом. На наш погляд, до основних умов треба відносити: соціальні (організація і якість освіти, соціальні стандарти, соціальний статус), економічні, власний потенціал фахівця. Також цікаво відмітити, що професійний саморозвиток важко прогнозувати, він здійснюється за власними темпами і законами, різні речі можуть виступати мотиваторами-каталізаторами його реалізації. Професійний саморозвиток не можливо характеризувати тільки з позиції темпів зростання.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, базуючись на цілісному підході до професійного саморозвитку, можна зробити висновок - це мотивований процес свідомої, якісної і незворотної зміни особистістю своїх моральних якостей, інтелектуальних і соціальних здібностей і можливостей, своїх фізичних, психічних і духовних сил з метою «добудувати» себе до ідеального образу цілісної особистості. Реалізація цього процесу здійснюється за наявності умов, вимог, за власними темпами і цільовими орієнтирами. Перспективи цього дослідження – розробка проекту професійного саморозвитку майбутніх майстрів виробничого навчання в процесі фахової підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Железовская Г. И. Педагогика развития творческой личности / Г. И. Железовская, А. В. Елисева. – Саратов : Лицей, 1997. – 140 с.
2. Зеер Э. Ф. Профессиональное становление личности инженера-педагога / Э. Ф. Зеер. – Свердловск : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 1988. – 120 с.
3. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии, 1997. – №4 – С. 45 – 48.
4. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 308 с.
5. Мастеров Б. М. Психология саморазвития / Б. М. Мастеров, Г. А. Цукерман. – М. : Интерпракс, 1995. – 288 с.
6. Слостенин В. А., Каширин В. П. Психология и педагогика : учеб. пособие / В. А. Слостенин, В. П. Каширин. – М. : Академия, 2001. – 478с.
7. Цукерман Г. А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов / Г. А. Цукерман. – Рига : Эксперимент, 1995. – 83 с.

УДК 37.017.4:821.161.2 “18/19”

ЗМІСТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Гайдученко Ю. О., аспірант

Херсонський державний університет

Стаття присвячена проблемі національного виховання підрастаючого покоління. Здійснено цілісний аналіз педагогічних поглядів українських письменників-педагогів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. (Т. Шевченка, А. Свидницького, М. Костомарова, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, О. Кониського, Лесі Українки, Б. Грінченка, І. Франка, М. Євшана та ін.) щодо змісту національного виховання. Зроблено спробу переосмислити та об'єктивно розкрити їх роль у